

॥द्वितीयः प्रश्नः ॥

॥तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे द्वितीयः प्रश्नः ॥

विष्णुमुखा वै देवाश्छन्दोभिरिमाल्लोकानंनपञ्जय्यमभ्यजयन् यद्विष्णुक्रमान्कमते विष्णुरेव भूत्वा यजमानश्छन्दोभिरिमाल्लोकानंनपञ्जय्यमभि जयति विष्णोः क्रमोऽस्यभिमातिहत्याह गायत्री वै पृथिवी त्रैष्टुभमन्तरिक्षं जागंती द्यौरानुष्टुभीर्दिशश्छन्दोभिरेवेमाल्लोकान् यथापूर्वमभि जयति प्रजापतिरग्निमसृजत् सौऽस्माध्मृष्टः (१)

पराहृतमेतया उन्वैदकंन्दिति तया वा सोऽग्रे: प्रियं धामावरुन्ध यदेतामन्वाहाग्रेरवैतया प्रियं धामावरुन्ध ईश्वरो वा एष पराहृदयो यो विष्णुक्रमान्कमते चतुसूभिरा वर्तते चत्वारि छन्दांसि छन्दांसि खलु वा अग्रे: प्रिया तनुः प्रियामेवास्य तनुवंमभि (२)

पूर्यावर्तते दक्षिणा पूर्यावर्तते स्वमेव वीर्यमनु पूर्यावर्तते तस्मादक्षिणोऽर्धं आत्मनो वीर्यावत्तरोऽथो आदित्यस्यैवाऽऽवृत्तमनु पूर्यावर्तते शुनःशेषप्रमाजीगर्ति वरुणोऽगृह्णाथ्स एतां वारुणीमपश्यत्यावै स आत्मानं वरुणपाशाद्मुश्वरुणो वा एतं गृह्णाति य उखां प्रतिमुश्वत् उद्भृतमं वरुण पाशामस्मदित्याहाऽत्मानंमेवैतया (३)

वरुणपाशान्मुञ्चत्या त्वाहारूपमित्याहाऽऽ हैन् ए हरति ध्रुवस्तुष्टाविचाचलिरित्याहु
प्रतिष्ठित्यै विशेष्ट्वा सर्वा वाञ्छुन्त्वित्याह विशेषैन् समर्धयत्यस्मिन्नाष्टमधि श्रयेत्याह
राष्ट्रमेवास्मिन्पृथुवमकर्यं कामयैत राष्ट्रं स्यादिति तं मनसा ध्यायेद्वाष्टमेव भव-

त्यग्रे बृहन्नुपसामूर्धो अंस्थादित्याहाग्रमेवैनं समानानां करोति निर्जग्मिवान्तमस्तु
इत्याहु तम् एवास्मादपि हन्ति ज्योतिषागादित्याहु ज्योतिरेवास्मिन्दधाति चतुर्सूभिः
सादयति चत्वारि छन्दाण्सि छन्दोभिरेवातिछन्दसोत्तमया वर्ष्म् वा एषा छन्दसां
यदतिच्छन्दा वर्ष्मेवैनं समानानां करोति सद्वंती (५)

भवति सुत्त्वमेवैनं गमयति वाथ्सप्रेणोपं तिष्ठत एतेन् वै वंथस्प्रीर्भालन्दनोऽप्ये-
प्रियं धामावारुन्धाग्रेरवैतेनं प्रियं धामावं रुन्ध एकादशं भवत्येकघेव यज्ञमाने वीर्यं
दधाति स्तोमेन् वै देवा अस्मिलोक आप्नुवृच्छन्दोभिरुमुष्मिन्थस्तोमस्येवं खलु वा एतद्रूपं
यद्वा असप्रम्यद्वा असप्रेणोपतिष्ठत - (६)

इममेव तेन लोकमुभि जंयति यद्विष्णुक्रमान्क्रमते इममेव तैर्लोकमुभि जंयति पूर्वेद्युः प्र क्रामत्युत्तरेद्युरुपं तिष्ठते तस्माद्योगेऽन्यासां प्रजानां मनः क्षेमेऽन्यासां तस्माद्यायावृरः क्षेम्यस्यैश्च तस्माद्यायावृरः क्षेम्यमध्यवस्थति मुष्टी करोति वाचं यच्छ्रुति यज्ञस्य धृत्यै॥ (७)

सृष्टेऽप्यैत्यां भवति सद्विष्णुप्रतिष्ठते द्वितीयार्थशब्दम् ॥७॥ [१]

अन्नप्रतेऽन्नस्य नो देहीत्याहाग्निर्वा अन्नपतिः स एवास्मा अन्नं प्र यच्छ्रुत्यनमीवस्य शुष्मिण इत्याहायुक्षमस्येति वावैतदाहु प्र प्रदातारं तारिषु ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुर्ष्पद इत्याहाऽशिष्मेवैतामा शास्तु उदु त्वा विश्वे देवा इत्याह प्राणा वै विश्वे देवाः (८)

प्राणैरैवैनमुद्यच्छुतेऽग्ने भरन्तु चित्तिभिरित्याह यस्मा एवैनं चित्तायोद्यच्छुते तेनैवैन समर्थयति चतुर्सुभिरा सादयति चत्वारि छन्दांसि छन्दोभिरेवातिच्छन्दसोत्तमया वर्ष्म वा एषा छन्दसां यदतिच्छन्दा वर्ष्मैवैनं समानानां करोति सद्वृती भवति सत्त्वमेवैन गमयति प्रेदंग्ने ज्योतिष्मान् (९)

याहीत्याह ज्योतिरेवास्मिन्दधाति तुनुवा वा एष हिनस्ति य इहिनस्ति मा हिंसीस्तनुवा प्रजा इत्याह प्रजाभ्यं एवैनं शमयति रक्षांसि वा एतद्यज्ञं संचन्ते यदनं उथर्सर्जत्यकन्ददित्यन्वाहु रक्षासामपहत्या अनंसा वहन्त्यपचितिमेवास्मिन्दधाति तस्मादनस्वी च रथी चातिर्थीनामपचिततमा- (१०)

वर्षचितिमान्वति य एवं वेदं सुमिधाऽग्निं दुवस्युतेति धृतानुपिक्तामवसिते सुमिधमा दधाति यथातिथय आगंताय सर्पिष्वदातिथ्यं क्रियते तादगेव तद्वायत्रिया ब्राह्मणस्य गायत्रो हि ब्राह्मणस्त्रिष्टुभां राजन्यस्य त्रैष्टुभो हि राजन्योऽप्सु भस्मं प्र वेशयत्युप्सुयोनिर्वा अग्निः स्वामेवैनं योनिं गमयति त्रिसुभिः प्र वेशयति त्रिवृद्वा - (११)

अग्निर्यावानेवाग्निस्तं प्रतिष्ठां गंमयति परा वा एषोऽग्निं वर्षपति योऽप्सु भस्मं प्रवेशयति ज्योतिष्मीभ्यामवं दधाति ज्योतिरेवास्मिन्दधाति द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै परा वा एष प्रजां पशून् वर्षपति योऽप्सु भस्मं प्रवेशयति पुनरुर्जा सुह रथ्येति पुनरुदेति प्रजामेव पशूनात्मन्यते पुनरस्त्वाऽदित्या - (१२)

रुद्रा वसंवः समिन्यतामित्याहैता वा एतं देवता अग्ने समैन्यत ताभिरेवैन समिन्द्रे बोधा स बोधीत्युपं तिष्ठते बोधयत्येवैनं तस्माद्यसुस्वा प्रजाः प्र बुध्यन्ते यथास्थानमुप तिष्ठते तस्माद्यथास्थानं पशवः पुनरेत्योपं तिष्ठन्ते॥ (१३)

वै विश्वे देवा ज्योतिष्मानपर्चिततमौ त्रिवृद्धा आंदित्या द्विचत्वारि॒शत्त्वा॥६॥ [२]

यावती वै पृथिवी तस्यै यम आधिपत्यं परीयाय यो वै यमं देवयज्ञनमस्या अनिर्याच्याग्निं चिनुते यमायैनुऽस चिनुतेऽपेतेत्युद्यवसाययति यमेव देवयज्ञनमस्या निर्याच्याऽऽत्मनेऽग्निं चिनुत इष्वग्रेण वा अस्या अनामृतमिच्छन्तो नविन्दन्ते देवा एतद्यजुरपश्यन्नपेतेति यदेतेनाध्यवसाययत्य- (१४)

नामृत पुवाग्निं चिनुत उद्धन्ति यदेवास्या अमेध्यं तदपं हन्त्यपोऽवोक्षति शान्त्ये सिक्ता नि वंपत्येतद्वा अग्नेवैश्वानरस्य रूपः रूपेणैव वैश्वानरमवं रुच्य ऊषान्नि वंपति पुष्टिर्वा एषा प्रजननं यदूषाः पुष्ट्यामेव प्रजननेऽग्निं चिनुतेऽथौ संज्ञानं पुवं संज्ञानुऽह्येतत् (१५)

पंशुनां यदूषा द्यावापृथिवी सुहास्तां ते वियुती अब्रूतामस्त्वेव नौ सुह यज्ञियमिति यदमुष्या यज्ञियमासीत्तदस्यामदधात्त ऊषा अभवन् यदस्या यज्ञियमासीत्तदमुष्यामदधात्तदश्चन्द्रमासि कृष्णमूषाग्निवपत्तदो ध्यायेद्यावापृथिव्योरेव यज्ञियेऽग्निं चिनुतेऽयः सो अग्निरिति विश्वामित्रस्य (१६)

सूक्तं भवत्येतेन वै विश्वामित्रोऽग्नेः प्रियं धामावारुच्याग्नेरैवैतेन प्रियं धामावं रुच्ये छन्दोभिर्वै देवाः सुवर्गं लोकमायश्चत्सः प्राचीरुपं दधाति चत्वारि छन्दाऽसि छन्दोभिरेव तद्यज्ञमानः सुवर्गं लोकमैति तेषां सुवर्गं लोकं यतां दिशः समवौयन्त ते द्वे पुरस्ताथ्सुमीची उपादधतु द्वे (१७)

पश्चाथ्सुमीची ताभिर्वै ते दिशोऽद्व॑हन् यद्वे पुरस्ताथ्सुमीची उपदधाति द्वे पश्चाथ्सुमीची दिशां विधृत्या अथो पशवो वै छन्दाऽसि पशुनेवास्मै सुमीचौ दधात्यष्टावुपं दधात्यष्टाक्षरं गायत्री गायत्रोऽग्निर्यावानेवाग्निस्तं चिनुतेऽष्टावुपं दधात्यष्टाक्षरं गायत्री गायत्री सुवर्गं लोकमञ्जसा वेद सुवर्गस्य लोकस्य (१८)

प्रज्ञात्यै त्रयोदश लोकं पृणा उपं दधात्येकविश्शतिः सं पद्यन्ते प्रतिष्ठा वा एकविश्शः प्रतिष्ठा गारहृपत्य एकविश्शस्यैव प्रतिष्ठां गारहृपत्यमनु प्रति तिष्ठति प्रत्यग्निं चिंक्यानस्तिष्ठति य एवं वेद पञ्चचितीकं चिन्वीत प्रथमं चिन्वानः पाङ्को यज्ञः पाङ्कोः पशवो यज्ञमेव पशूनवं रुच्ये त्रिचितीकं चिन्वीत द्वितीयं चिन्वानस्त्रयं इमे लोका एष्वेव लोकेषु (१९)

प्रतिं तिष्ठत्येकंचितीकं चिन्वीत तृतीयं चिन्वान् एकधा वै सुवर्गो लोक एकवृत्तैव सुवर्गं
लोकमैति पुरीषेणाभ्यूहति तस्मान्माऽसेनास्थि छन्नं न दुश्शर्मा भवति य एव वेद पञ्च चितायो
भवन्ति पञ्चमिः पुरीषैरभ्यूहति दश सं पद्यन्ते दशक्षरा विराङ्ग्र विराङ्ग्रिराज्येवान्नाद्ये प्रति
तिष्ठति॥ (२०)

अच्छवसाययति हैतद्विशमित्रस्यादधतु द्वे लोकस्य लोकेषु सुमचत्वारिःशब्दः॥७॥

[३]

वि वा एतौ द्विषाते यश्च पुराग्निर्यश्चोखायाऽ समितुमिति चतुसुभिः सं नि वर्पति
चत्वारि छन्दाऽसि छन्दाऽसि खलु वा अग्नेः प्रिया तनूः प्रिययैवैनौ तनुवा सऽ
शास्ति समितुमित्याहृ तस्माद्वह्मणा क्षत्रः समैति यथस्त्र्युप्य विहरति तस्माद्वह्मणा क्षत्रं
व्येत्युभिर् (२१)

वा एतं दीक्षयन्ति स क्रतुभिरेव विमुच्यो मातेवं पुत्रं पृथिवी पुरीष्मित्याहृतुभिरेवैन
दीक्षयित्वर्तुभिर्विं मुश्चति वैश्वानर्या शिक्षयमा दत्ते स्वदयंत्येवैनन्नैरक्रृतीः कृष्णास्तिस्सत्पुष-
पक्षा भवन्ति निरक्रृत्यै वा एतद्वागुधेयं यत्तुषा निरक्रृत्यै रूपं कृष्णः रूपेणैव निरक्रृति
निरवंदयत इमां दिशं यन्त्येषा (२२)

वै निरक्रृत्यै दिख्स्वायामेव दिशि निरक्रृतिं निरवंदयते स्वकृतं इरिण उपं दधाति
प्रदरे वैतद्वै निरक्रृत्या आयतनः स्व एवाऽऽयतने निरक्रृतिं निरवंदयते शिक्षयमुभ्युपं
दधाति नैरक्रृतो वै पाशः साक्षादेवैनौ निरक्रृतिपाशान्मुश्चति तिस्र उपं दधाति त्रेधाविहितो
वै पुरुषो यावानेव पुरुषस्तस्मान्निरक्रृतिमवं यजते परांचीरुपं (२३)

दधाति परांचीमेवास्मान्निरक्रृतिं प्र युद्देऽप्रतीक्षमा यन्ति निरक्रृत्या अन्तर्गहित्यै
मार्जयित्वोपं तिष्ठन्ते मेध्यत्वाय गारहंपत्युमुपं तिष्ठन्ते निरक्रृतिलोक एव चरित्वा पूता
दैवलोकमुपावर्तन्तु एकयोपं तिष्ठन्ते एकधैव यजमाने वीर्यं दधति निवेशनः सङ्गमनो
वसूनामित्याह प्रजा वै पुशवो वसु प्रजयैवैनौ पुशुभिः समर्घयन्ति॥ (२४)

क्रतुभिरेषा परांचीरुपाद्यत्वारिःशब्दः॥४॥

[४]

पुरुषमात्रेण वि मिमीते यज्ञेन वै पुरुषः सम्मितो यज्ञपुरुषैवैनू वि मिमीते यावान्पुरुष
ऊर्ध्वबाहुस्तावान्मवत्येतावद्वै पुरुषे वीर्यं वीर्येणैवैनू वि मिमीते पक्षी भवति न ह्यपक्षः
पतिंतुमरहत्यरुलिनो पक्षो द्राघीयाऽसौ भवतुस्तस्मात्पक्षप्रवया ऽसि वयाऽसि व्याममात्रौ

पृक्षौ च पुच्छं च भवत्येतावद्वै पुरुषे वीर्यं (२५)

वीर्यसम्मितो वेणुना वि मिंमीत आग्रेयो वै वेणुः सयोनित्वाय यजुषा युनक्ति यजुषा कृषति व्यावृत्त्यै पञ्चवेन कृषति पञ्चा कृतवं कृतुभिरैवेन कृषति यद्वादशगवेन संवध्सरेणैवेयं वा अग्रेरितिदाहादबिभेद्यैततीद्विगुणमपश्यत्कृष्टं चाकृष्टं च ततो वा इमां नात्यदहुद्यल्कृष्टं चाकृष्टं च (२६)

भवत्यस्या अनंतिदाहाय द्विगुणं त्वा अग्रिमुद्यन्तुमरहृतीत्याहृयल्कृष्टं चाकृष्टं च भवत्यग्रेरुद्यत्या एतावन्तो वै पश्वो द्विपादश्च चतुर्ष्पादश्च तान् यत्प्राचं उथ्सृजेद्रुद्रायापि दध्याद्यद्विक्षिणा पितृभ्यो नि धुवेद्यत्प्रतीचो रक्षारसि हन्तुरुदीचु उथ्सृजत्येषा वै देवमनुष्याणां शान्ता दिक् (२७)

तामेवैनाननूथ्सृजत्यथो खल्लिमां दिशमुथ्सृजत्यसौ वा आदित्यः प्राणः प्राणमेवैनाननूथ्सृजति दक्षिणा पर्यावर्तन्ते स्वमेव वीर्यमनु पर्यावर्तन्ते तस्माद्विक्षिणोऽर्थं आत्मनो वीर्यावर्त्तरोऽथो आदित्यस्यैवावृतमनु पर्यावर्तन्ते तस्मात्परांश्चः पश्वो वि तिष्ठन्ते प्रत्यं च आ वर्तन्ते तिस्रस्तिंस्तः सीताः (२८)

कृषति त्रिवृतमेव यज्ञमुखे वि यातयुत्योषधीर्वपति ब्रह्मणान्नमवं रुन्धेऽर्कश्चीयते चतुर्दशभिर्वपति सप्त ग्राम्या ओषधयः सप्तारण्या उभर्योषामवरुद्ध्या अन्नस्यान्नस्य वपत्यन्नस्यान्नस्यावरुद्ध्यै कृष्टे वंपति कृष्टे ह्योषधयः प्रतितिष्ठन्त्यनुसीतं वंपति प्रजात्यै द्वादशसु सीतांसु वंपति द्वादश मासाः संवध्सरः संवध्सरेणैवास्मा अन्नं पचति यदग्निचि- (२९)

दनंवरुद्धस्याशजीयादवरुद्धेन व्युद्धेत् ये वनुस्पतीनां फलुग्रहयुस्तानिध्मेऽपि प्रोक्षेदनंवरुद्धस्यावरुद्ध्यै दिग्भ्यो लोषान्धसमस्यति दिशामेव वीर्यमवरुद्ध्ये दिशां वीर्येऽग्निं चिनुते यं द्विष्याद्यत्र स स्यात्स्यै दिशो लोषमा हरैदिष्मूर्जमहमित आ दंद इतीषमेवोर्जं तस्यै दिशोऽवं रुन्धे क्षोधुको भवति यस्तस्यां दिशि भवत्युत्तरवेदिमुपं वपत्युत्तरवेद्याङ्गं ह्यग्निशीयते ऽथो पश्वो वा उत्तरवेदिः पश्नैवावं रुन्धेऽथो यज्ञपुरुषोऽनन्तरित्यै॥ (३०)

चु भवत्येतावद्वै पुरुषे वीर्यं यत्कृष्टश्चाकृष्टं चु दिल्लीता अग्निचिदव् पञ्चविंशतिश्च॥ ६॥

[५]

अग्ने तव श्रवो वय इति सिकंता नि वंपत्येतद्वा अग्रेऽशानुरस्यं सूक्तं सूक्तेनैव

वैश्वानुरमवं रुन्धे पञ्चिर्नि वंपति पङ्गा क्रतवः संवथ्सुरः संवथ्सुरौऽग्निवैश्वानुरः साक्षादेव
वैश्वानुरमवं रुन्धे समुद्रं वै नामैतच्छन्दः समुद्रमनुप्रजाः प्रजायन्ते यदेतेन सिकंता
निवपति प्रजानां प्रजननायेन्द्रो (३१)

वृत्राय वज्रं प्राहरथस त्रेधा व्यभवथ्स्पदस्तृतीयः रथस्तृतीयं यूपस्तृतीयं यै-
इन्तःशुरा अर्शीर्यन्त ताः शर्करा अभवन्तच्छकराणाः शर्करत्वं वज्रो वै शर्कराः
पशुरग्निर्यच्छकराभिरग्निं परिमिनोति वज्रेणवास्मै पशुन्यरिं गृह्णति तस्माद्वज्रेण पशवः
परिंगृहीतास्तस्माथ्येयानस्थेयसो नोप हरते त्रिसुसाभिः पशुकामस्य (३२)

परिं मिनुयाथसप वै शीरण्याः प्राणाः प्राणाः पशवः प्राणैरेवास्मै पशुनवं रुन्धे
त्रिणवाभिर्भ्रातृव्यवतस्त्रिवृतमेव वज्रः सम्भृत्य भ्रातृव्याय प्रहरति स्त्रृत्या अपरिमिताभिः
परिं मिनुयादपरिमितस्यावरुच्ये यं कामयेतापशुः स्यादित्यपरिमित्य तस्य शर्कराः सिकंता
व्यूहेदपरिगृहीत पुवास्य विषूचीनः रेतः परा सिश्वत्यपशुरेव भवति (३३)

यं कामयेत पशुमान्ध्यादिति परिमित्य तस्य शर्कराः सिकंता व्यूहेत्परिगृहीत
एवास्मै समीचीनः रेतः सिश्वति पशुमानेव भवति सौम्या व्यूहति सोमो वै रेतोधा रेत
एव तद्वधाति गायत्रिया ब्राह्मणस्य गायत्रो हि ब्राह्मणस्त्रिषुभां राजन्यस्य त्रैषुभूतो हि राजन्यः
शंयुं बाह्यस्पत्यं मेधो नोपानमुर्थसोऽग्निं प्राविश्याथ् (३४)

सोऽग्नेः कृष्णो रूपं कृत्वोदायत् सोऽश्वं प्राविश्यसोऽश्वस्यावान्तरशफो-
अभवदश्वमाक्रमयति य एव मेधोऽश्वं प्राविशत्तमेवावं रुन्धे प्रजापतिनाग्निश्वेत्व्य-
इत्योःुः प्राजापत्योऽश्वो यदश्वमाक्रमयति प्रजापतिनैवाग्निं चिनुते पुष्करपर्णमुपं दधाति
योनिर्वा अग्नेः पुष्करपर्णः सयोनिमेवाग्निं चिनुतेऽपां पृष्ठमसीत्युपं दधात्यपां वा एतत्पृष्ठं
यत्पुष्करपर्णः रूपेणैवैनदुपं दधाति॥ (३५)

इन्द्रः पशुकामस्य भवत्यविश्वमयोनि विश्वतिश्वा॥५॥

[६]

ब्रह्मं जज्ञानमिति रुक्ममुपं दधाति ब्रह्ममुखा वै प्रजापतिः प्रजा असृजत ब्रह्ममुखा
एव तत्प्रजा यजमानः सृजते ब्रह्मं जज्ञानमित्योहं तस्माद्वाह्यणो मुख्यो मुख्यो भवति
य एवं वेदं ब्रह्मवादिनो वदन्ति न पृथिव्यां नान्तरिक्षे न दिव्यग्निश्वेत्व्यं इति यत्पृथिव्यां
चिन्वीत पृथिवीं शुचाऽप्येत्रौषधयो न वनस्पतयः (३६)

प्र जायेरन् यदन्तरिक्षे चिन्वीतान्तरिक्षं शुचाऽर्पयेन्न वयाऽसि प्र जायेरन् यद्विवि
चिन्वीत दिवं शुचाऽर्पयेन्न पर्जन्यो वर्षेद्रुक्भमुपं दधात्यमृतं वै हिरण्यमृतं एवाग्नि
चिनुते प्रजात्यै हिरण्मयं पुरुषमुपं दधाति यजमानलोकस्य विधृत्यै यदिष्टकाया
आतृणमनूपदध्यात्यशूनां च यजमानस्य च प्राणमपि दध्यादक्षिणतः (३७)

प्राश्नमुपं दधाति दाधारं यजमानलोकं न पशूनां च यजमानस्य च प्राणमपि
दधात्यथो खल्विष्टकाया आतृणमनूपं दधाति प्राणानामुश्मृष्ट्यै द्रुपसश्वस्कन्देत्यभि मृशति
होत्रास्वेवैनं प्रतिष्ठापयति सुचावुपं दधात्याज्यस्य पूर्णा कार्ष्यमर्यौ दुधः पूर्णामौदुम्बरीमियं
वै कार्ष्यमय्यसावौदुम्बरीमे एवोपं धत्ते (३८)

तूष्णीमुपं दधाति न हीमे यजुषाऽऽसुमरहति दक्षिणां कार्ष्यमयीमुत्तरामौदुम्बरी
तस्मादस्या असावुत्तराज्यस्य पूर्णा कार्ष्यमर्यौ वज्रो वा आज्यं वज्रः कार्ष्यौ वज्रेणैव
यज्ञस्य दक्षिणतो रक्षाऽऽस्यपं हन्ति दुधः पूर्णामौदुम्बरीं पशवो वै दध्यूर्गुदुम्बरः पशुष्वेवोर्जं
दधाति पूर्णे उपं दधाति पूर्णे एवैन- (३९)

ममुष्मिलोक उपं तिष्ठेते विराज्यग्रिश्वेतव्यं इत्याहुः सुग्वै विराङ्गच्छुचावुपदधाति
विराज्येवाग्नि चिनुते यज्ञमुखेयज्ञमुखे वै क्रियमाणे यज्ञऽ रक्षाऽसि जिघाऽसन्ति
यज्ञमुखऽ रुक्मो यद्रुक्मं व्याघारयति यज्ञमुखादेव रक्षाऽऽस्यपं हन्ति पश्चभिर्व्याघारयति
पाङ्को यज्ञो यावानेव यज्ञस्तस्माद्रक्षाऽऽस्यपं हन्त्यक्षण्या व्याघारयति तस्मादक्षण्या
पशवोऽङ्गानि प्र हरन्ति प्रतिष्ठित्यै॥ (४०)

बनुस्यतयो दक्षिणतो धत्ते एनन्तस्यादक्षण्या पञ्च च॥५॥

[७]

स्वयमातृणमुपं दधातीयं वै स्वयमातृणेमामेवोपं धत्तेऽश्मुपं ग्रापयति प्राणमेवास्या
दधात्यथौ प्राजापत्यो वा अश्वः प्रजापतिनैवाग्नि चिनुते प्रथमेष्टकोपधीयमाना पशूनां च
यजमानस्य च प्राणमपि दधाति स्वयमातृणा भवति प्राणानामुश्मृष्ट्या अथौ सुवर्गस्य
लोकस्यानुख्यात्या अग्रावग्निश्वेतव्यं इत्याहुरेष वा (४१)

अग्निवैश्वानरो यद्वाह्यणस्तस्मै प्रथमामिष्टकां यजुष्कृतां प्र यच्छेतां ब्राह्मणश्चोप
दध्यातामग्रावेव तदग्निं चिनुत ईश्वरो वा एष आर्तिमार्तोर्योऽविद्वानिष्टकामुपदधाति त्रीन्
वरान्दध्यात् त्रयो वै प्राणाः प्राणानाऽ स्पृत्यै द्वावेव देयौ द्वौ हि प्राणावेकं एव देयु एको

हि प्राणः पुशुर् (४२)

वा एष यद्गिर्न खलु वै पशव आयवसे रमन्ते दूर्वेष्टकामुपं दधाति पशुनां धृत्ये द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै काण्डात्काण्डात्परोहन्तीत्याहु काण्डेनकाण्डेन ह्यैषा प्रतितिष्ठत्येवा नौ दूर्वे प्रतं तु सुहस्रेण शुतेन चेत्याह साहुमः प्रजापतिः प्रजापतेरात्यै देवलक्ष्मं वै त्र्यालिखिता तामुत्तरलक्ष्माणं देवा उपादधुताधरलक्ष्माणमसुरा यं (४३)

कामयेत् वर्सीयान्ध्यादित्युत्तरलक्ष्माणं तस्योपं दध्याद्वर्सीयानेव भंवति यं कामयेत् पार्षीयान्ध्यादित्यधरलक्ष्माणं तस्योपं दध्यादसुरयोनिमेवैनमनु परा भावयति पार्षीयान्भवति त्र्यालिखिता भंवतीमे वै लोकास्यालिखितैभ्य एव लोकेभ्यो भ्रातृव्यमन्तरेत्यङ्गिरसः सुवर्गं लोकं यतः पुरुडाशः कूर्मो भूत्वाऽनु प्रासंपद् (४४)

यत्कूर्ममुपदधाति यथा० क्षेत्रविदञ्जसा नयंत्येवमेवैनं कूर्मः सुवर्गं लोकमञ्जसा नयति मेधो वा एष पंशुनां यत्कूर्मो यत्कूर्ममुपदधाति स्वमेव मेधुं पश्यन्तः पशव उपं तिष्ठन्ते शमशानं वा एतक्रियते यन्मृतानां पशुनां शीरुषाण्युपधीयन्ते यज्ञीवन्तं कूर्ममुपदधाति तेनाश्मशानचिद्वास्तुव्यो वा एष यत् (४५)

कूर्मो मधुं वातां ऋतायात् इति दग्धा मंधुमिश्रेणाभ्यनक्ति स्वदयत्येवैनं ग्राम्यं वा एतदन्तं यद्व्यारण्यं मधु यद्व्या मंधुमिश्रेणाभ्युनक्त्युभ्युस्यावरुद्धै मुही द्यौः पृथिवी च न इत्याहाऽऽभ्यामेवैनमुभयतः परि गृह्णाति प्राश्मुपं दधाति सुवर्गस्य लोकस्य समष्टै पुरस्तात्प्रत्यश्चमुपं दधाति तस्मात् (४६)

पुरस्तात्प्रत्यश्चः पशवो मेधमुपं तिष्ठन्ते यो वा अपनाभिमिश्रिं चिनुते यज्ञामानस्य नाभिमनु प्रविशति स एनमीश्वरो हिंसितोरुलूखलुमुपं दधात्येषा वा अग्नेर्नाभिः सनाभिमेवाग्निं चिनुते ऽहिंसाया औदुम्बरं भवत्यूर्गवा उदुम्बर ऊर्जमेवावं रुच्ये मध्यत उपं दधाति मध्यत एवास्मा ऊर्ज दधाति तस्मान्मध्यत ऊर्जा भुञ्जत इयंद्विति प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितमवं हन्त्यन्मेवाकं वैष्णव्यर्चोपं दधाति विष्णुर्वै यज्ञो वैष्णवा वनस्पतयो यज्ञ एव यज्ञं प्रतिष्ठापयति॥ (४७)

एष वै पुरुषमेसपदेष यत्स्मात्स्माभ्युपतिष्ठति॥ ७ ॥

[८]

एषां वा एतलोकानां ज्योतिः सम्भृतं यदुखा यदुखामुपदधात्येभ्य एव लोकेभ्यो

ज्योतिरवं रुन्धे मध्युत उपं दधाति मध्युत एवास्मै ज्योतिर्दधाति तस्मा॑मध्युतो
ज्योतिरुपा॑स्महे सिकंताभिः पूरयत्येतद्वा अग्रेवै॒श्वान्॒रस्य रूप॑ रूपेणै॒व वै॒श्वान्॒रसवं
रुन्धे यं कामयैत खोधुकः स्यादित्यूनां तस्योपं (४८)

दध्यात्क्षोधुक एव भंवति यं कामयैतानुपदस्युदन्नं॑मद्यादिति पूर्णा॑ तस्योपं
दध्यादनुपदस्युदेवान्नं॑मति सुहस्रं॑ वै प्रति पुरुषः पशूनां यच्छति सुहस्रं॑मन्ये पशवो मध्ये
पुरुषशीरुषमुपं दधाति सवीर्यत्वायोखायामपि दधाति प्रतिष्ठामेवैनद्रमयति व्यूद्धं वा
एतत्प्राणैरं॑मध्यं यत्पुरुषशीरुषमृतं खलु॑ वै प्राणा - (४९)

अमृत॑ हिरण्यं प्राणेषु॑ हिरण्यशल्कान्नत्यस्यति प्रतिष्ठामेवैनद्रमयित्वा प्राणैः
समर्धयति दध्ना॑ मधुमिश्रेण॑ पूरयति मधुव्योज्सानीति॑ शृतातङ्ग्नैन मेध्यत्वाय॑ ग्राम्यं वा
एतदन्नं यदध्यारण्यं मधु॑ यदध्ना॑ मधुमिश्रेण॑ पूरयत्युभयुस्यावरुद्धै॑ पशुशीरुषाण्युपं दधाति
पशवो॑ वै पशुशीरुषाणि॑ पशूनेवावं रुन्धे यं कामयैतापुशुः स्यादिति॑ (५०)

विषृचीनानि॑ तस्योपं दध्याद्विषूचं एवास्मा॑त्पशुन्दधात्यपुशुरेव भंवति॑ यं कामयैत
पशुमाञ्च्यादिति॑ समीचीनानि॑ तस्योपं दध्यात्सुमीचं॑ एवास्मै॑ पशून्दधाति॑ पशुमानेव भंवति॑
पुरस्ता॑त्प्रतीचीनुमश्वस्योपं दधाति॑ पश्चात्प्राचीनं॑मृषभस्यापशवो॑ वा अन्ये गो॑अ॒श्वेभ्यः॑ पशवो॑
गो॑अ॒श्वानेवास्मै॑ सुमीचो॑ दधात्येतावन्तो॑ वै पशवो॑ (५१)

द्विपादश्च चतुष्पादश्च तान् वा एतदग्नौ प्रदधाति॑ यत्पशुशीरुषाण्युपदधाऽत्युमुमारण्यमनु॑
ते दिशामीत्याह ग्राम्येभ्यं॑ एव पशुन्यं आरुण्यान्पशूञ्चुचुमनूरुद्धृजति॑ तस्मा॑अस्माव॑त्पशूनां
प्रजायमानानामारण्याः पशवः॑ कर्नीयाऽसः॑ शुचा॑ हृताः॑ सर्पशीरुषमुपं दधाति॑ यैव सुर्पे॑
त्विषिस्तामेवावं रुन्धे॑ (५२)

यथसमीचीनं॑ पशुशीरुषैरुपदध्याद्वाम्यान्पशुन्द॑शुकाः॑ स्युर्यद्विषृचीनं॑मारण्यान्॑ यजुरेव
वदेदव तां त्विषि॑ रुन्धे॑ या सुर्पे॑ न ग्राम्यान्पशून्॑ हिनस्ति॑ नाऽरुण्यानथो॑ खलूपुधेयमेव
यदुपदधाऽति॑ तेन् तां त्विषिमवं॑ रुन्धे॑ या सुर्पे॑ यद्यजुर्वदति॑ तेन॑ शान्तम्॥ (५३)

ऊनान्तस्योपं प्राणः॑ स्यादिति॑ वै पशवो॑ रुन्धे॑ चतुष्पत्वारिष्यत्वा॑ ६॥

[९]

पशुर्वा॑ एष यदग्निर्योनि॑ खलु॑ वा एषा॑ पशोर्वि॑ क्रियते॑ यत्प्राचीनं॑मैष्टकाद्यज्जुः॑ क्रियते॑
रेतो॑पस्या॑ अपस्या॑ उपं दधाति॑ योनावेव रेतो॑ दधाति॑ पश्चोपं दधाति॑ पाङ्गः॑ पशवः॑
पशूनेवास्मै॑ प्रजंनयति॑ पश्च दक्षिणातो॑ वज्रो॑ वा अपस्या॑ वज्रै॒व युज्ञस्य दक्षिणातो॑

रक्षांस्यपं हन्ति पश्च पुश्चात् (५४)

प्राचीरूपं दधाति पश्चाद्वे प्राचीनः रेतो धीयते पश्चादेवास्मै प्राचीनः रेतो दधाति पश्च पुरस्तात्प्रतीचीरूपं दधाति पश्च पुश्चात्प्राचीस्तस्मात्प्राचीनः रेतो धीयते प्रतीचीः प्रजा जायन्ते पश्चोत्तरतश्छन्दस्याः पशवो वै छन्दस्याः पशूनेव प्रजातान्स्वमायतनमुभिः पर्यूहत इयं वा अग्नेरतिदाहादबिभेद्यैता - (५५)

अपस्यां अपश्यत्ता उपाधत्त ततो वा हमां नात्यद्वृद्धदपस्यां उपदधात्यस्या अनंतिदाहायोवाच हेयमदिदिथ्स ब्रह्मणान्नं यस्यैता उपधीयान्ते य उ चैना एवं वेददिति प्राणभृत् उपं दधाति रेतस्येव प्राणान्दधाति तस्माद्वदन्प्राणन्पश्यञ्छुणवन्पशुर्जायते इयं पुरो (५६)

भुव इति पुरस्तादुपं दधाति प्राणमेवैताभिर्दधारायं दक्षिणा विश्वकर्मेति दक्षिणतो मनं एवैताभिर्दधारायं पश्चाद्विश्वव्यचा इति पश्चाच्क्षुरेवैताभिर्दधारेदमुत्तराथ्सुवरित्युत्तरतः श्रोत्रमेवैताभिर्दधारेयमुपरि मतिरित्युपरिष्टाद्वाचमेवैताभिर्दधार दशादशोपं दधाति सर्वीरुत्वायांक्षण्यो - (५७)

पं दधाति तस्मादक्षण्या पशवोऽङ्गानि प्र हरन्ति प्रतिष्ठित्यै याः प्राचीस्ताभिर्वसिष्ठ आर्द्धेद्वा दक्षिणा ताभिर्भृद्वाजो याः प्रतीचीस्ताभिर्विश्वाभिर्त्रो या उर्दीचीस्ताभिर्जमदग्निर्या ऊर्ध्वास्ताभिर्विश्वकर्मा य एवमेतासामृद्धिं वेदग्रोत्येव य आसामेवं बन्धुतां वेद बन्धुमान्भवति य आसामेवं कूसुं वेदु कल्पते - (५८)

इस्मै य आसामेवमायतनं वेदाऽयतनवान्भवति य आसामेवं प्रतिष्ठां वेद प्रत्येव तिष्ठति प्राणभृतं उपधायं संयत उपं दधाति प्राणानेवास्मिन्नित्वा संयद्भिः सं यच्छति तथसंयताऽ संयुत्वमर्थो प्राण एवापानं दधाति तस्मात्प्राणापानौ सं चरतो विषूचीरूपं दधाति तस्माद्विष्वश्चौ प्राणापानौ यद्वा अग्नेरसं यत् - (५९)

मसुवर्ग्यमस्य तथसुवर्ग्योऽग्निर्यथसु यत् उपदधाति समेवैनं यच्छति सुवर्ग्यमेवाकर्त्त्यविर्वयः कृतमयानामित्याहु वयोभिरेवायानवं रुन्धेऽयैवयाऽसि सर्वतो वायुमर्तीर्भवन्ति तस्माद्य रुन्धेऽयैवयाऽसि सर्वतः पवते॥ (६०)

या चतुर्ष्पदा त्रिपदा या च पद्मदा। सछन्दा या च विछन्दा: सूचीभिः शिष्यन्तु त्वा।
 महानाम्नी रेवतयो विश्वा आशाः प्रसूवरीः। मेघ्या विद्युतो वाचः सूचीभिः शिष्यन्तु त्वा।
 रजुता हरिणीः सीसा युजो युज्यन्ते कर्मभिः। अश्वस्य वज्जिनस्त्वचि सूचीभिः शिष्यन्तु त्वा। नारी- (६१)

स्ते पलयो लोम वि चिन्वन्तु मनीषयाः। देवानां पलीर्दिशः सूचीभिः शिष्यन्तु त्वा।
 कुविदङ्ग यवमन्तो यवं चिद्यथा दान्यं नपूर्व वियूयाः। इहेहैषां कृणुत भोजनानि ये ब्रह्मिषो
 नमोवृक्ति न जग्मुः॥ (६२)

नारी-६३ शब्दः॥ २॥

[६१]

कस्त्वा छ्यति कस्त्वा वि शास्ति कस्ते गात्राणि शिष्यति। क उ ते शमिता कुविः।
 ऋतवस्त ऋतुधा परुः शमितारो वि शासतु। संवध्मरस्य धायसा शिर्माभिः शिष्यन्तु त्वा।
 दैव्यां अध्वर्यवस्त्वा छ्यन्तु वि च शासतु। गात्राणि पर्वशस्ते शिमाः कृष्णन्तु शिष्यन्तः।
 अर्धमासाः परुषे ते मासाश्छ्यन्तु शिष्यन्तः। अहोरात्राणि मुरुतो विलिष्टः (६३)

सूदयन्तु ते। पृथिवी तेऽन्तरिक्षेण वायुश्छ्रुद्रं भिषज्यतु। द्यौस्ते नक्षत्रैः सुह रूपं
 कृणोतु साधुया। शं ते परेभ्यो गात्रैभ्यः शमस्त्ववरेभ्यः। शमस्थभ्यो मञ्जभ्यः शमु ते तुवै
 भुवत्॥ (६४)

विलिष्टत्रि-६४ शब्दः॥ २॥

[६२]

विष्णुमुखा अप्नंपते यावती वि वै पुरुषमत्रेणाग्ने तव श्रवो ब्रह्म जज्ञनः स्वयमातृणामेषां वै पुष्णगायुत्री कस्त्वा द्वादशः॥ २॥
 विष्णुमुखा अपवितिमान् वि वा एताग्ने तव स्वयमातृणां विषूचीनानि गायुत्री चतुः पष्ठिः॥ ६४॥
 विष्णुमुखास्तन्त्रे भुवत्॥

हरिः ॐ ॥

॥कृष्ण-यजुर्वेदीय-तैतिरीय-संहितायां पञ्चमकाण्डे द्वितीयः प्रश्नः समाप्तः॥ ५-२॥